

УДК 1:378

ФІЛОСОФІЯ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ: СТАТУС ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

© Андрущенко В., 2015

Ключові слова: людина, культура, освіта, філософія, світогляд, методологія, виховання.

Педагогічний дискурс, розпочатий прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту», з особливою гостротою розгорнувся навколо проблеми вільного вибору студентами тих чи інших дисциплін, серед яких опинилась і така «вічна дисципліна», як філософія. Автор категорично відкидає спроби деяких «реформаторів» не тільки вилучення філософії з навчального процесу, але й обмеження її (філософії) у змісті та годинах, відведених на її викладання. Філософія – основа світогляду і методології на-

укового пізнання, а тому має вивчатись як обов'язкова дисципліна при підготовці фахівців усіх спеціальностей і напрямів. Особливе значення вивчення філософії набуває в ситуації агресії Росії в Україну та нового перерозподілу світу, інспірованого тією ж таки Росією. Зупинити агресора може лише людина високого патріотичного ґвтибу, світоглядної і професійної підготовки, людина, вихована на національних і загальнолюдських цінностях, основу яких формує філософія. Автор наголошує на недоторканності філософії в навчальному процесі. Питання полягає лише в тім, яку філософію треба читати в українських університетах? На думку автора, національну і світову, ту, яка стверджує ідею людини, її свободи і творчого розвитку.

філософія (любов до мудрості) є теоретичною й методологічною основою духовності людини, її світогляду, мислення та буття. Вона досліджує практичне, пізнавальне, ціннісне, етичне та естетичне відношення людини до світу, формує загалом цілісний погляд людини на світ, забезпечує теоретичне обґрунтування відповіді на питання про мету і смисл життя, щастя і шляхи його досягнення, створює основу для вироблення системи життєвих цінностей та ідеалів. Унікальний статус і роль філософії в системі духовності людини обумовлює її дивовижну історичну присутність у будь-яких системах освіти всіх народів і культур світової спільноти. Щоправда, дехто робив спроби витіснити цей предмет з навчального процесу. Останнє додалось людським розумом як фатальна помилка суспільного пізнання. Філософія залишалась предметом обов'язкового вивчення практично у всіх університетах світу. Дещо подібне відбувається й у системі освіти України. Розглядаючи філософію як дисципліну «вторинного значення», деякі радикально налаштовані реформатори пропонують перевести її у статус навчальних предметів «вільного вибору», скороченого, побіжного вивчення. Останню позицію я розглядаю як хибну. Не тільки в педагогічному, але й в кожному класичному чи технічному університеті філософію потрібно читати в повному обсязі, без будь-яких модифікацій чи скорочень. Понад те, філософія розглядається нами як основний предмет у системі підготовки кадрів саме тому, що вона формує світоглядно-методологічні підвалини особистості, забезпечує їх органічний зв'язок з історією і сьогоденням, орієнтує на відповідний суспільний ідеал, забезпечує їх софійність.

Як відомо, протягом усього періоду існування СРСР у закладах освіти вивчалась виключно марксистська філософія, що розглядалась як найвище досягнення суспільствознавчого освоєння дійсності, світоглядна й методологічна основа наукового

пізнання як такого. Всі інші напрями, течії, школи розглядалися як ненаукові, буржуазні, ідеалістичні. Зосереджені в курсі «Критика буржуазної філософії», вони вивчались фрагментарно, поверхово, побіжно. У результаті у студентів формувалось своєрідне «однодумство», вибудоване на законах, нормах, принципах марксистської доктрини. Зрозуміло, воно мало хибний і не тривалий характер й розсипалось при першому ж зіткненні з дійсністю.

Як наука і світогляд, а ще більш точно – як особливий спосіб духовно-практичного освоєння дійсності – є феноменом цілісним. Кожен її напрям, школа чи підхід має певний сенс у формуванні й усвідомленні загальнофілософської картини світу. Надання переваги одному з них відсторонює нашу увагу від інших. А це і неправильно, і несправедливо. Як цілісний феномен філософія відкриває свою істину тільки при цілісному її вивченні. Оскільки ж вивчати всі напрями і школи є справою неможливою, постає проблема вибору: яку філософію потрібно вивчати в університеті, кому з видатних філософів віддати перевагу, на чому, насамперед, необхідно зосереджувати увагу студентів? Враховуючи виключну актуальність проблеми й різнобій існуючих підходів до її визначення в українській освітянській практиці, зосереджу на її розгляді першочергову увагу. Відразу ж зазначу: оглядове вивчення всього курсу й поглиблене освоєння того чи іншого філософського напрямку в університеті постає як проблема вибору світогляду, методології, системи цінностей – тієї духовної платформи, на якій формується особистість. Останнє залежить від загальної суспільної установки на життя тих чи інших народів та їх культур – від «духу епохи», який сповідує відповідний локальний соціум. Суспільства релігійної духовної орієнтації перевагу віддадуть вивченню різноманітних філософсько-релігійних шкіл та напрямів. Тоталітарні режими оберуть вчення, що формують «філософію вождизму», дійсної чи ілюзійної єдності та однотайності. Суспільства практичної орієнтації зосередять

ся на вивченні такого філософського напрямку, як прагматизм чи технократизм. Народи, схильні до романтичного розуміння історичного процесу, скоріш за все, оберуть «філософію життя» або екзистенціалізм.

Яку ж філософію мають вивчати студенти українських педагогічних університетів?

Відповідь на це запитання є досить простою й одночасно глибоко утаємниченою саме тому, що українська спільнота є, з одного боку, національним феноменом, з іншого – цивілізаційним. Вона є учасником світових процесів, органічно включена у плетиво світових геополітичних ліній і в цьому розумінні сповідує дух загальнолюдського розвитку. Водночас вона зосереджується на власне національних пріоритетах – оселі, родині, праці, добробуті, культурі, розглядає їх як такі, що ідентифікують її самість як особливого угруповання людей в системі взаємодії світових народів і культур. Характерним при цьому є те, що загальнолюдські цінності українство сприймає як свої власні; свої ж особливі цінності воно підносить до рівня загальнолюдських і щедро ділиться ними з іншими народами і культурами. Не протиставляє, не абсолютизує, а розглядає як особливе, корисне для себе й для інших.

Відомо, що деякі історичні народи використовують власну унікальність як підставу й підґрунтя для домінування над іншими народами. Українці є людьми іншого духовного стрижня. Вони ніколи не зазіхали на чуже, бо свого завжди було вдосталь. Вони не «розширяли» власні землі, бо в поті трудилися на тих, які були одвічно даровані Богом. Вони ніколи не підкоряли інших, бо завжди сповідували ідею миру, справедливості, праці й добробуту. А це означає, що українська педагогіка базується на єдності світових (загальнолюдських) і національних пріоритетів – на світовій і національній філософії в їх єдності й взаємозв'язку, що й має вивчатись в українських університетах.

Першою філософською школою, що стала для нашого покоління своєрідною істо-

ричною спадщиною, є **марксизм**. Мабуть, справедливою реакцією оновлювальних процесів, спричинених проголошенням незалежності України, була пропозиція щодо негайного вилучення марксизму з навчальних курсів загальноосвітніх шкіл і університетів. Шкода, нанесена цим вченням декільком поколінням радянських людей, навряд чи підлягає вимірюванню.

Вихована на ідеях марксизму-ленінізму-сталінізму «радянська людина» ввійшла в історію як «*Homo soveticus*», людини, якої бояться, яку зневажають і намагаються не допустити до власного дому цивілізовані народи світу. У відомому сенсі, залишки марксизму як ідеології тоталітаризму утримуються й здійснюють свою руйнівну функцію в духовному світі нинішніх поколінь і сьогодні. Одночасно в марксизмі (особливо в ранньому) є речі, що складають найбільш високі гуманістичні надбання епохи, зокрема, щодо ліквідації експлуатації людини людиною, єднання народів і культур, реального гуманізму як гармонізації життєдіяльності людини з природою тощо. Сильним є марксизм в контексті економічної теорії, зокрема, розкриття таємниці додаткової вартості. Справедливим є й висновок марксизму про те, що за умови масового збідніння трудящих мас суспільству загрожує вибух, що приведе до соціальної революції й диктатури однієї групи людей над іншою. А це означає, що марксизм треба вивчати. Без фанатизму й перебільшення його значення для сучасного цивілізаційного розвитку. Я наголошую на тому, що це вчення має бути присутнім в програмах з філософії такою ж мірою, як і інші розвинені філософські школи.

Характерно, що колишня ідеологічна доктрина обмежувала, а подекуди й просто викреслювала здобутки **української національної філософії**. Тим часом для народу, культури і нації важливим є не тільки духовний контекст світу, але й духовні підвалини їх власного буття. Для нашого народу їх теоретичне осмислення забезпечує філософія Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Драгоманова, П. Юркевича, В. Антоновича,

П. Куліша, І. Франка, С. Гогоцького, О. Потебні, багатьох інших мислителів, творчий доробок яких формує особливу культуру філософської спадщини людства. Ця філософія подарувала світові так звану «філософію серця» – високодуховного ставлення людини до людини, людини до природи і до самої себе. В її основі – ідея духовної єдності народу, національного духу, незалежності і свободи – всіх основних сегментів сучасної національної ідеї, на яких має виховуватись українська людина. Осягнення суті української філософії має ввійти в навчальний процес у якості складника, який не підлягає сумніву [2].

Не менш цікавим і розгалуженим напрямом сучасної світової філософії, що підлягає вивченню в системі підготовки майбутніх фахівців – «**філософія життя**», представлена такими видатними мислителями, як Ф. Ніцше, В. Дільтей, А. Бергсон, О. Шпенглер. На відміну від марксизму, ця філософія спрямована на формування нового світового устрою не шляхом класової боротьби та революції, а через своєрідний розвиток духу (волі) особистості, творча енергія якої, за їх переконанням, є тим головним чинником, що спонукає життєвий процес до прогресу. Першим серед мислителів цього філософського напрямку був німецький мислитель **Фрідріх Ніцше**. Філософ залишив людству унікальну концепцію оновлення суспільства шляхом триєдиного перетворення духу людини й досягнення тієї міри морального благородства, в контексті якої людина утверджується як месія – надлюдина, здатна «підняти» на рівень моральної досконалості все людство: «так говорив Заратустра».

Ніцше не розуміли. Його боялись і цурались. Радянські філософи трактували і таврували Ніцше як ідеологічну передумову нацизму. В СРСР він був заборонений. Кожен, хто читав Ніцше, вважався ворогом соціалізму. І все ж філософія цього великого мислителя мала неабиякий сенс. Вона виходила з розуміння життя з самого життя. Вірніше, з «волі», яка його обумовлює й спонукає до вдосконалення. Не кожна людина має одна-

кову волю – «жадбу до життя», як висловлювався великий філософ. Одні прагнуть елементарних життєвих благ, інші – чуттєвих насолод, і лише людина сильної волі – надлюдина – прагне віддати свою волю (й життя) всьому людству.

Тим часом до свободи і справедливості прагнуть (і можуть здійснити!) всі, а не тільки «надлюдина». Останнє глибоко і в досить помітній художній формі виразив такий напрям філософствування, як **екзистенціалізм**. В європейському й світовому філософському просторі з'явилися нові лідери. Найбільш помітними серед них стали Альбер Камю й Жан-Поль Сартр, Мартин Гайдеггер і Карла Ясперс. Цей напрям, основою якого стала спроба осягнення людини у головних миттєвостях її буття у світі, створила оригінальну філософію людини, яка ввійшла не лише в культуру, літературу і мистецтво, але й в студентську аудиторію, заповнила собою практично весь духовний простір. У колишньому СРСР ставлення до неї було суперечливим. У тій частині, де екзистенціалізм розкривав пороки буржуазного способу життя, радянська офіційна філософія його підтримувала; там же, де він обстоював альтернативний марксизмові спосіб життя – вона його засуджувала й забороняла.

Вникнути в суть філософії, що на 80–90 відсотків заповнила собою європейський духовний простір другої половини ХХ століття, допомагає невелика за обсягом філософська праця Альбера Камю «Ессе про абсурд», окрасою якого є унікальний за своїм змістом і філософською мудрістю «Міф про Сізіфа». Наше життя, розмірковував філософ, є суцільним абсурдом. Причина цьому – в системі людського пізнання світу. Ми ніколи не досягаємо повного пізнання. В житті завжди залишається «шматочок не пізаного», а діяти треба! Тут-то й виникає абсурд, бо людина не врахувала, можливо, головного... Абсурд бажано було подолати, міркує далі Камю, але як? Можна здійснити самогубство і тим самим втекти від абсурду. Можна «не помічати абсурд», трактувати дійсність у «рожевих кольорах», тобто здій-

снити «філософське самогубство». Можна, далі, уникнути абсурду (вийти за його межі) шляхом надмірного вживання алкоголю, наркотиків, засобами сублімації тощо, але ж... абсурд не зникає! І тоді людині залишається одне – робить висновок філософ: навчитись жити в абсурді!

Саме тут філософ звертається до древнього міфу про Сізіфа, який був покараний Богами за непокору. Суть покарання полягала не лише (і не стільки) в тому, що Сізіф був змушений викочувати на гору важкий камінь, а в тому, що камінь постійно зривався, падав униз, а Сізіф мав розпочинати цю справу знову і знову... «Сізіфів труд...» – це життя людини в абсурді. Що може бути більш важчим і неперборним? Як має вести себе людина, щоб, незважаючи на обставини й «приречення Богів», залишатись Людиною.

Безсумнівним здобутком європейської філософії ХХ століття є напрям, який підняв як визначальну домінанту людського розвитку духовність людини. Мова йде про різноманітні форми **релігійної філософії** й, насамперед, про **неотомізм** знаменитих французьких мислителів – Ж. Марітена, Г. Веттера, Ю. Бохеньського та ін. Особливу лінію релігійної філософії – філософії вічного й всеперемагаючого Божественного духу – відтворюють російські релігійні мислителі ХІХ–ХХ століття, насамперед, В. Соловйов та М. Бердяєв, С. Франк та І. Льїн, П. Флоренський та М. Лосський. До цього напрямку належить творчість відомих, а може й знаменитих природодослідників і філософів – Тейяра де Шардена, Уайтхеда та Володимира Вернадського. Особливим рядком вписується у цей напрям «філософія духу» польського письменника Станіслава Лема. І, знову ж таки, ця філософія утверджувалась як протидія марксизму, вірніше, марксизму-ленінізму, особливо в його тоталітарно-сталінському виконанні. Згадаймо перші роки утвердження радянської влади. Скільки Храмів зруйновано більшовиками? Скільки служителів культу було розстріляно або ж розділили долю в'язнів ГУЛагу? Як виганя-

лась релігія із школи, установ культури, суспільного та побутово-сімейного життя людини? Поряд з тотальним насадженням наскрізь фальшивої ідеології марксизму та атеїзму це привело до глобальної руйнації духовності людини, її моралі, до «руйнації душі», про яку так вдало сказав булгаковський професор Преображенський.

За розмаїттям поглядів та обґрунтувань, які по за всяким сумнівом треба розглядати окремо і у взаємному зв'язку одне з одним, усе ж прослідковується головний висновок релігійної філософії ХХ століття: людська цивілізація може існувати лише як духовна, тобто як така, що базується на високих духовних принципах, заданих Богом, «Пунктом Омега», ноосферою чи якимось іншим вічним духовним началом. Звідси – обґрунтування необхідності повернення до вічних духовних цінностей, загальнолюдської моралі, розтоптаних так званим «цивілізаційним» (а в дійсності – споживацьким і прагматичним) розвитком людства ХХ століття. Без такого повернення про перспективи існування людства не може бути й мови. Вихід з глобальної цивілізаційної кризи релігійні філософи вбачали у поверненні до Бога – духовності у самому широкому сенсі цього поняття. За їх розумінням, світ врятує духовність, відродження якої різноманітними засобами є першим і головним завданням людства.

Не менш впливовим напрямом європейської філософії ХХ століття був і залишається **технократизм**, покликаний до життя осмисленням ролі та значення науки і технологій, досягнень та суперечностей науково-технічної революції, техніки як «металевого кістяка» суспільства, без якого (або з його ослабленням) людство може втратити свої цивілізаційні ознаки. Д. Белл, Мемфорд, М. Гайдеггер, М. Бердяєв, О. Тоффлер... Перелік знаменитих імен та оригінальних концепцій можна продовжувати. Технократизм – своєрідна філософія техніки – інколи сприймається як фундаментальна похибка філософського розуму. Однак це несправедливо. Техніка – історичне надбання людства. Без тех-

ніки прогрес є справою неможливою. Однак її роль та значення не можна абсолютизувати. Філософія технократизму має два напрями – оптимістичний і песимістичний. Перший з них убачає в техніці єдиний засіб розвитку людства сходами прогресу; другий – саме з технікою пов'язує рух суспільства до прірви, занепаду цивілізації, її самознищення. І все ж у загальному підсумку технократизм дійшов висновку про необхідність створення й постійного відтворення техніко-технологічного «остова кістяка цивілізації», але не інакше, як у жорсткому людському контролі з точки зору відповідності прогресу загальнолюдським цінностям.

Одночасно, підкреслюючи роль і значення техніки й технології, саме технократизм поставив проблему подолання глобальних техногенних суперечностей, катастроф і повернення до цивілізаційного розвитку на засадах загальнолюдських цінностей.

Серед напрямів і шкіл сучасної філософії можна було б назвати й такі, як фрейдизм і неофрейдизм, неоанархізм, історіософські, соціологічні та культурологічні дослідження тощо. Важливим є, далі, ознайомлення студентів з такими моделями сучасного філософствування, як «суміш реальностей» у філософському доробку Е. Дюркгейма; «самотній голос людини» у філософії Г. Марселя; «негативної діалектики» Т. Адорно; культурно-антропологічної методології К. Леві-Стросса; еволюційної епістемології та пост структуралізму М. Фуко; трансцендентального емпіризму Ж. Дельоза; реконструкції та деконструктивізму Ж. Дерріди; концепції метанаративів Ж.-Ф. Ліотара; феноменологічної герменевтики П. Рікера; американського постмодернізму Ф. Джеймосіна та ін.

Європейська і світова філософія XX–XXI століття представляє собою низку різноманітних напрямів, течій, шкіл, які, здавалося б, не мають одне до одного ніякого відношення. Тим часом ця характеристика не відповідає дійсності. За суперечливим розмаїттям усе ж вимальовується єдність,

яка дає можливість розглядати її як систему, зробити певні узагальнення:

перше, в основі цієї єдності лежить **проблеми людини** в її соціальній організації як основної проблеми філософії. Європейська філософія XX століття довела, що проблема людини є головною в філософії загалом. Не співвідношення мислення і буття, не проблема методу, не герменевтика, а саме проблема людини є тією головною таємницею, проникнення в яку складало сенс і смисл філософствування як такого. У контексті загальної історії філософського розвитку це може бути оцінене як потужний крок філософії назустріч людині. Її становленню та розвитку, а отже – педагогіці [3];

друге, не менш вагомим надбанням філософії XX століття є утвердження **методологічного плюралізму** як основи основ філософського осягнення світу. Філософія XX століття довела, що універсального, всезагального методу філософського пізнання немає. Індукція Ф. Бекона і дедукція Р. Декарта, діалектика Г. Гегеля і К. Маркса, інтуїція А. Бергсона і герменевтика Гадамера, антидіалектика... і негативна діалектика... мають свої межі застосування. Кожен з них має переваги над іншим у «своєму полі». А філософія лише тоді досягає повноти (й глибини) осягнення свого предмета, якщо вона майстерно користується всіма методами в їх взаємодії та взаємній доповненості. У філософії має домінувати методологічний плюралізм, який дозволяє охопити таємницю матеріального, соціокультурного і духовного буття світу і людини в їх цілісності, взаємодії й взаємній залежності;

третє, філософія XX століття є **утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей**, забезпечення на їх основі творчого діалогу культур, осягнення й розв'язання глобальних проблем сучасності, опрацювання механізмів збереження миру й цивілізації як такої. Класові, національні, групові інтереси і цінності аж ніяк не зникають з поля людських взає-

мин і пристрастей. Вони об'єднують або роз'єднують людей, зіштовхують їх у протисторстві. Однак – і це факт – коли мова заходить про виживання людства як цивілізації, вони відступають на задній план. Людство віддає перевагу вічним цінностям. Дотримуючись їх як загальних принципів розумної організації життєдіяльності, людство збільшує ноосферний потенціал цивілізації, її життєздатність як унікального й неповторного явища універсалу [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кремень В.** Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
2. **Кремень В.** Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
3. **Кримський С.** Наш розговор длиною в жизнь. – К., 2012. – 400 с.
4. **Андрущенко В.** Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. – К. : Знання України. – 2011. – 1099 с.

Характерно, що найголовнішою цінністю в розмаїтій системі поглядів видатних представників світової філософії є людина. Такою вона є в європейській [1] і в українській національній філософії. Тому на запитання «яку ж філософію треба вивчати в університетах», я можу дати однозначну відповідь – світову, європейську й національну у їх взаємозв'язку та взаємодії в обґрунтуванні вічних цінностей цивілізації, головною серед яких є її величність ЛЮДИНА.

REFERENCES

1. **Kremen V.** The philosophy of the national idea. Man. Education. Society. – K. : Gramota, 2007. – 576 c.
2. **Kremen V.** Philosophy of human centred strategies in educational space. – K.: Pedagogichna Dumka., 2009. – 520 c.
3. **Krymskyi S.** Our lifelong conversatio9n. – K., 2012. – 400 c.
4. **Andrushchenko V.** Dawn of Europe. Problems of training a new teacher for the united Europe of the XXIst century. – K. : Znannya Ukrainy – 2011. – 1099 c.